

**ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА ЛИКВИДЛИЛИК РИСКИНИ
БОШҚАРИШ АМАЛИЁТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ОРҚАЛИ
МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ**

Фарҳоджон Кубаевич Холмаматов

Иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

fkholmamатов@gmail.com

Аннотация. Банкларда ликвидлиликни бошқариш сиёсати талаб даражасида ишлаб чиқилмаса, банк ресурсларини жалб қилиш ва жойлаштиришдаги эҳтиётсизлик ҳамда уларнинг назоратини амалга оширишдаги мавжуд камчиликлар ликвидлилик рискинни келтириб чиқаради. Ликвидлилик рискиннинг самарали бошқариш тизимининг талаб даражасида эмаслиги навбатдаги муаммолардан бири ҳисобланади.

Ликвидлилик риски банк томонидан ўз фаолиятини молиялаштиришга ва ўз мажбуриятларини улар юзага келганида банкнинг молиявий барқарорлиги учун йўл қўйиб бўлмайдиган миқдорларда зарар кўрмаган ҳолда бажаришга қодир эмаслиги сифатида белгиланади.

Ликвидлилик риски бўйича барча норматив талабларга риоя этган ҳолда тўлов қобилиятининг тегишли даражасини таъминлаш учун молиявий активлар ва молиявий мажбуриятларнинг оптимал мутаносиблигига эришиш ликвидлилик рискларини бошқаришнинг мақсади ҳисобланади. Фикримизча, банк мазкур рискларни олдини олиш учун қуйидаги вазифаларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

1) банк назорати бўйича маҳаллий ва халқаро регуляторларнинг ликвидлилик риски бўйича барча норматив талаблари бажарилишини таъминлаш;

2) контрагентлар турлари, воситалар, қоплаш муддатлари ва валюталар бўйича жалб этиш ва жойлаштириш манбалари диверсификацияси;

3) ҳар бир асосий валютада ликвидлилик тақчиллиги ёки ортиқчалиги юзага келишини олдини олиш ва ёки бартараф этишга йўналтирилган тезкор ва талабга жавоб берадиган таъсирланиш тизимини яратиш;

4) банк раҳбариятини ликвидлилик таваккалчиликларини бошқариш соҳасида Бошқарув қарорларини қабул қилиш учун зарур бўлган тўлиқ ва ишончли ахборот билан таъминлаш учун Бошқарув ҳисоботи тизимини яратиш;

5) ликвидлиликнинг етарли даражасини сақлашда мумкин қадар энг юқори даромадлиликка эришиш учун активлар ва пассивлар тузилмасини оптималлаштириш;

6) ликвидлилик таваккалчиликларини стресс-тестдан ўтказиш тизимини ташкил этиш;

7) кутилмаган вазиятлар юзага келадиган ҳолатга молиялаштириш режасини тузиш ва иш ҳолатида сақлаш.

Ликвидлилик рискинни қуйидаги кичик тоифаларга бўлиб таҳлил қилиш ликвидлилик риски бўйича тўлиқ ва аниқ маълумотларни ҳамда натижаларни беради:

1) норматив ликвидлилик риски – Ўзбекистон Республикаси Марказий банки талаблари бузилиши риски ёки ликвидлилик риски қисмида маблағларни жалб этиш шартномалари бўйича номутаносиблик;

2) жисмоний ликвидлилик риски – ҳар қандай валютадаги мажбуриятларни ушбу валюта танқислиги сабабли бажармаслик риски;

3) таркибий ликвидлилик риски – активлар ва мажбуриятлар таркибида жисмоний ёки норматив ликвидлилик риски амалга ошишига сабаб бўлиши мумкин бўлган сезиларли номутаносибликнинг юзага келиши.

Потенциал норматив ликвидлилик рискинни идентификация қилишнинг асосий мезонлари қуйидагилар бўлиши керак:

банк тизими назорат органлари томонидан ликвидлиликка қўйилган талаблар даражаси;

жалб этиш шартномалари ликвидлиги бўйича меъёр даражаси;

жалб этиш ва жойлаштириш шартномалари бўйича режали пул маблағлари оқими;

банкнинг баланسدан ташқари мажбуриятлари ҳажми.

Потенциал жисмоний ликвидлилик рискларини идентификация қилишда қуйидагилар инобатга олиниши лозим:

кассалардаги нақд пул маблағлари қолдиғи;

корреспондент ҳисобварақлардаги пул маблағлари қолдиғи;

банк мижозлари пассив базасининг барқарорлиги;

жалб этиш ва жойлаштириш шартномалари бўйича режали пул маблағлари оқими;

Банкнинг баланс ва баланسدан ташқари мажбуриятлари.

Потенциал таркибий ликвидлилик рискларини ҳисоблашда қуйидаги кўрсаткичларга эътибор бериш тавсия этилади:

мижозлар, муддатлар, молиявий воситалар, валюталар бўйича активларни тақсимлаш;

мижозлар, муддатлар, молиявий воситалар, валюталар бўйича пассивларни тақсимлаш.

Таваккалчиликлар умумий реестрига киритилган барча потенциал ликвидлилик рискларини улар юзага келиш эҳтимоли даражаси ҳамда юзага келганда банкка келтириши мумкин бўлган зарар даражаси бўйича баҳоланади.

Ликвидлилик рискларини юзага келиши эҳтимоли қуйидаги градация бўйича баҳолашни тавсия қиламиз:

- 1) Жуда паст;
- 2) Паст;
- 3) Ўрта;
- 4) Юқори;
- 5) Жуда юқори.

Шунингдек, ликвидлилик рискларини юзага келтириши мумкин бўлган зарар даражаси қуйидаги градация бўйича баҳоланиши мақсадга мувофиқ:

- 1) Аҳамиятсиз;
- 2) Паст;
- 3) Ўрта;
- 4) Аҳамиятли;
- 5) Жиддий.

Зарар юзага келиши эҳтимоли ва даражасини баҳолашдан келиб чиққан ҳолда, ликвидлилик rischi аҳамияти даражасини қуйидагича бўлишини тавсия этамиз:

1-жадвал.

Ликвидлилик riskлари таснифи¹

1-даража (ПАСТ)	2-даража (ЎРТА)	3-даража (дефолт ёқасида) (ЮҚОРИ)
ЮЛА > 12%	12% => ЮЛА > 10%	ЮЛА < =10%
LCR > 110%	110% => LCR > 100%	LCR < =100%
NSFR > 105%	105% => NSFR > 100%	NSFR < =100%

Олиб борилган тадқиқотлар натижасига асосланиб таклиф қилишимиз мумкинки, ликвидлилик riskларини бошқариш самарадорлигини ошириш мақсадида юқори ликвидли активларнинг жами активлардаги улуши 12 фоиздан юқори бўлганда 1-даража (паст), 10-12 фоиз бўлганда 2-даража (ўрта) ва 10 фоиздан паст бўлганда 3-даража (дефолт ёқасида) сифатида мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Банкларда ликвидлилик riskларини бошқариш усулларини такомиллаштириш бугунги кундаги асосий муаммолардан бирига айланмоқда.

Банк томонидан қўлланиладиган ликвидлилик riskларини бошқаришга

¹ Мўаллиф ишланмаси
www.pedagoglar.org

бўлган ёндашув куйидагиларни ўз ичига олиши лозим:

- 1) лимитлар ва чекловлар тизими;
- 2) жалб этиш ва жойлаштириш манбалари диверсификацияси;
- 3) ликвидлилик таваккалчилиги тўғрисида олдиндан огоҳлантириш индикаторлари тизими.

Лимитлар ва чекловлар тизими ликвидлилик rischi назоратини амалга ошириш мақсадида Банк Кенгаши томонидан тасдиқланган ликвидлилик рискларининг рухсат этилган даражаси доирасида ликвидлилик рискларини чекловчи Бошқарув томонидан тасдиқланадиган операцион лимитлар тизимини қўллайди. Ликвидлилик riskлари бўйича операцион лимитлар зарур бўлганда куйидаги зоналарга ажратилиши мумкин:

- 1) “сарик” зона операцион лимитлари;
- 2) “қизил” зона операцион лимитлари.

Ликвидлилик riskига операцион лимитларни белгилашда Банк томонидан куйидаги омиллар ҳисобга олинади:

- 1) банк рискларини бошқариш сиёсати ва риск-аппетити;
- 2) банкнинг ривожланиш стратегияси;
- 3) баланснинг жорий тузилмаси;
- 4) фондлаш манбаларининг жорий концентрацияси;
- 5) пул бозорларидаги шарт-шароитлар, шу жумладан бозорлардаги чуқурлик ва ликвидлилик ҳамда фоиз ставкалари даражаси;
- 6) кредит портфели сифати, шунингдек, қарз олувчиларнинг ўз мажбуриятларини стресс шароитларда, шу жумладан фоиз ставкалари ва валюта курслари салбий ўзгарган ҳолатларда қоплаш қобилияти;
- 7) Банкнинг маблағларни валюта бозорларидан жалб қилиш ҳамда ортиқча ликвидликни бир валютадан бошқасига айирбошлаш қобилияти;
- 8) пассив база барқарорлиги, яъни депозитларнинг, шу жумладан, стресс шароитларда барқарорлиги;
- 9) мавжуд фондлашнинг жорий ҳажми.

Ликвидлилик рискларини самарали бошқаришнинг кейинги усули

диверсификация ҳисобланади. Диверсификация турли манбалардан фондлашни жалб этиш ёки ликвидлилик концентрацияси рискларини пасайтириш учун маблағларни турли молиявий воситаларга жойлаштириш ҳисобланади.

Фикримизча, жалб этиш ва жойлаштириш манбалари диверсификациясининг оптимал даражасини аниқлаш учун банк томонидан қуйидаги омиллар ҳисобга олиниши лозим:

1) муддатлилик профили ва активлар (ёки мажбуриятлар)нинг турли ўзгаришларга таъсирчанлиги;

2) географик жойлашуви ва қарз олувчилар ёки депозиторларнинг иқтисодиётнинг алоҳида секторига тегишли эканлиги;

3) жалб этиш ва жойлаштириш манбалари валютаси;

4) банкнинг пул бозорларига ва капитал бозорларига кира олиш имконияти;

5) банкнинг танланган бозорларда ўз иштирокини кенгайтириш имконияти;

6) бир депозитор ёки бир-бирига дахлдор депозиторлар гуруҳига боғлиқ бўлиш даражаси.

Потенциал ликвидлилик рискларини ўз вақтида аниқлаш учун банк томонидан ликвидлилик rischi тўғрисида олдиндан огоҳлантириш индикаторлари тизими ишлаб чиқилиши лозим. Ликвидлилик rischi тўғрисида олдиндан огоҳлантириш индикаторлари орқали банк ликвидлигига нисбатан ҳар қандай салбий тенденциялар аниқланаш имконияти пайдо бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Банковские риски // под ред. Валенцевой Н.И. Финансовая академия при Прав. РФ. -2-е изд. – М.: “КноРус”, 2008. – 132 с.;

2. Жарковская Е.П. Банковское дело: учебник. – Москва: “Омега-Л”, 2006–152с;
3. Устойчивость банковской системы и развития банковской политики. Монография. Под ред. Проф О.И. Лаврушина. – М.: КНОРУС, 2016. – С.131-140
4. Шальпанов П.А. Управление ликвидностью: механизм прогноза денежных потоков банка. // Банковское дело. -2014.-№9. -56-60 стр.
5. Абдуллаев А.Я. Тижорат банкларининг ликвидлилик даражасини баҳолаш механизмини такомиллаштириш. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 1, январь-февраль, 2019 йил.
6. Бозоров Р.Х. Тижорат банклари молиявий барқарорлигини таъминлашнинг назарий ва методологик асослари. // “UzBridge” электрон журнали. – 2019. -№2. -82-90 стр.
7. Uralovich, K. S., Toshmamatovich, T. U., Kubayevich, K. F., Sapaev, I. B., Saylaubaevna, S. S., Beknazarova, Z. F., & Khurramov, A. (2023). A primary factor in sustainable development and environmental sustainability is environmental education. *Caspian Journal of Environmental Sciences*, 21(4), 965-975. DOI: 10.22124/CJES.2023.7155
8. Холмаматов, Ф. К. (2021). РЕСПУБЛИКАМИЗ БАНК ТИЗИМИДА МУАММОЛИ КРЕДИТЛАРНИНГ АМАЛИЙ ҲОЛАТИ ВА УЛАРНИ КАМАЙТИРИШ ЙЎЛЛАРИ. *Scientific progress*, 2(2), 488-495.
9. Kholmammatov, F., Khannaev, S., & Ruzimorotov, O. (2021). Assessment Of The Competitive Environment In The Bank Market Of Uzbekistan Through "Bun" Indicator. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 12(7).
10. Kubaevich, K. F., Abdullayevna, Q. Z., Axmadjanovna, S. G., & Makhmudovna, K. R. (2020). The modern state of crediting practices of commercial banks of the republic of Uzbekistan. *Journal of Critical Reviews*, 7(7), 387-390.
11. Chartayev Asqar, & Xolmamatov Farhod. (2022). THE PROFITABILITY INDICATORS OF COMMERCIAL BANKS IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND THEIR MODERN STATE. *World*

Economics and Finance Bulletin, 8, 141-148. Retrieved from <https://www.scholarexpress.net/index.php/wefb/article/view/710>

12. Kholmamatov, F. (2023). The Importance and Role of Bank Capital in Ensuring the Stability of the Banking System. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10825377>

13. Kubayevich, K. F. . (2024). Current Analysis and Current Issues of Ensuring the Financial Stability of the Banking System in Uzbekistan. EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY, 4(3), 169–176. Retrieved from <https://inovatus.es/index.php/ejbsos/article/view/2681>

14. Xolmamatov, F. (2023). Bank tizimi barqarorligini oshirishda kredit risklarining ahamiyati va ularni kamaytirish yo‘llari. YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT, 1(9). Retrieved from <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/953>

15. Xolmamatov, F. (2024). Banklar moliyaviy barqarorligini ta’minlashda bank zaxiralaridan kompleks foydalanish zarurati va amaliyoti. YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT, 1(8). Retrieved from <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/952>

16. www.cbu.uz- Official website of the Central Bank of Uzbekistan